

## СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*Викладено та проаналізовано основні тенденції розвитку банківської системи України. Вказано на те, що метою розвитку є стабільність банківської системи. Висвітлені та охарактеризовані основні етапи становлення та розвитку банківської системи України з погляду антикризового менеджменту. Вказані деякі шляхи вдосконалення функціонування банківського сектору України*

**Постановка проблеми.** Перехід України до ринкових відносин виявився значно складнішим, ніж це передбачалося. Країна пережила глибоку соціально-економічну кризу, вихід з якої затягнувся. Банківська система України не стала виключенням із загальноекономічних явищ та тенденцій і в процесі свого становлення пройшла кілька етапів, починаючи з реорганізації системи адміністративно-командного типу.

**Метою статті** є дослідження етапів становлення та розвитку банківської системи України з позицій розвитку антикризового управління.

Два десятиріччя функціонування банківської системи в незалежній державі дають підстави для певних висновків та узагальнень. Тому у даній статті поставлена мета охарактеризувати кожний з шості основних етапів розвитку банківської системи України. Предметом даної статті є аналіз основних етапів становлення та розвитку банківської системи України, об'єктом дослідження обрано банківський сектор.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Перехід України до ринкових відносин виявився значно складнішим, ніж це передбачалося. Країна пережила глибоку соціально-економічну кризу, вихід з якої затягнувся. Це було зумовлено складністю формування інститутів, що забезпечують ефективне функціонування економіки в умовах ринку. Багато вітчизняних підприємств потрапили у складне фінансове становище. Неоднозначно протікає процес становлення нових соціальних прошарків, що ускладнюється боротьбою капіталів, лобіюванням інтересів, недосконалою конкуренцією, корупцією, нелегальним володінням власністю. З цього приводу висловлюється досить обґрунтована думка про те, що сучасний економічний стан України характеризується пануванням примітивних устроїв капіталістичного виробництва, а нові ринкові відносини тільки починають формуватися.

Умови діяльності багатьох підприємств, особливо фінансових інститутів, характеризуються як екстремальні, кризові, як такі, що обумовлюють підвищені ризики існування, виживання і високу вірогідність банкрутства. Багато інститутів просто не в змозі пристосуватися до нових економічних обставин, що пов'язано, насамперед, з недосконалістю системи державного регулювання, нерозвиненістю фінансової інфраструктури, нездатністю багатьох інституцій до застосування складних ринкових інструментів, методів попередження та запобігання кризам як в макросистемі, так і в мікросистемах, зокрема банківських установах.

Таблиця 1. Основні показники розвитку банків України \* (млн. грн.)

Показники	Дата				
	2006	2007	2008	2009	2010
Активи банків	340179	599396	926086	880302	942088
Кредити надані	269294	485368	792244	747348	755030
Резерви під активні операції банків	13289	20188	48409	122433	148839
Пасиви	340179	599396	926086	880302	942088
Власний капітал	42566	69578	119263	115175	137725
Зобов'язання банків	297613	529818	806823	765127	804363
Регулятивний капітал	41148	72265	123066	135802	160897
Результат діяльності	4144	6620	7304	-38450	-13027

\*Складено за: [ офіційний сайт НБУ ], станом на початок року

Перший етап характеризувався формуванням дворівневої банківської системи України та динамічним зростанням кількості банків, яке розпочалося з п'яти спеціалізованих державних банків (наприкінці 1987 року це Агроспромбанк, Промбудбанк, Житлосоцбанк, Зовнішекономбанк та Ощадбанк) та досягло двохсот банків у середині 1990-х років.

Отже, на відміну від інших галузей економіки, банківська система в першій половині 1990-х років пережила активний розвиток. Дохідність банківської діяльності була дуже високою, що зумовлено кількома причинами: високий рівень інфляції, дефіцит фінансових ресурсів, спекуляції на валютному ринку. В березні 1991 року приймається Закон України "Про банки і банківську

Банківська система України не стала виключенням із загальноекономічних явищ та тенденцій і в процесі свого становлення пройшла кілька етапів, починаючи з реорганізації системи адміністративно-командного типу. Беручи загалом, слід визнати, що розвиток банківського сектору відбувався більш динамічно порівняно з іншими галузями економіки. Два десятиріччя функціонування банківської системи в незалежній державі дають підстави для певних висновків та узагальнень.

У цьому зв'язку слід зауважити, що в економічній літературі висловлюються різні погляди на періодизацію процесу еволюції вітчизняної банківської системи. Здебільшого автори виокремлюють чотири-п'ять основних етапів залежно від покладеної в основу ознаки періодизації, хоча погляди на конкретний зміст та орієнтовні хронологічні межі цих етапів можуть не збігатися. У цьому дослідженні етапи становлення банківської системи проаналізовано з позицій розвитку антикризового управління.

За результатами узагальнення та систематизації особливостей банківської діяльності протягом двадцяти років пропонуємо виокремити шість основних етапів становлення та розвитку банківської системи України з погляду антикризового менеджменту:

- 1) формування дворівневої банківської системи України, акціонування комерційних банків та значне збільшення кількості банківських установ (1987-1994 рр.);
- 2) період кризових явищ на фінансових ринках, посилення контролю з боку Національного банку України за діяльністю комерційних банків (1995-1999 рр.);
- 3) період оздоровлення та відносної стабілізації банківської системи (2000-2005 рр.);
- 4) входження іноземного банківського капіталу (2006 – перше півріччя 2008 рр.);
- 5) системна банківська криза (друге півріччя 2008 – 2009 рр.);
- 6) посткризовий період (2010 р. по теперішній час).

Динаміка діяльності банківського сектору двох останніх десятиліть відображає певне накопичення елементів негативного впливу як грошово-кредитної політики, що проводиться в країні, так і загальної економічної ситуації. Тенденції, притаманні кожному з етапів, достатньо чітко прослідковуються в процесі аналізу загальної динаміки основних показників діяльності банківської системи України (табл. 1).

діяльність" і на базі Української республіканської контори Держбанку було створено Національний банк України. В цей період відбувається становлення НБУ, але нагляд за кредитними установами не був адекватним тим високим ризикам, на які наражалися банки в той період.

Через високу прибутковість банківської діяльності, яка значно перевищувала збитки від можливих ризиків, питання банкрутства, тим більше масового, перед банківською системою не виникали. Приплив коштів у банки був настільки потужний, що повністю покривав як потреби самого банку, так і його прорахунки і втрати від ризиків, а також потреби клієнтів у кредитах. Такий стан справ тривав кілька років і багато банків вважали, що це буде продовжуватися і надалі, проте ситуація істотно змінилася в середині 1990-х років.

Таким чином, перший етап характеризувався переважно екстенсивним розвитком банківської системи в умовах високої інфляції, значних процентних ставок та різкого падіння курсу національної валюти. Починаючи з 1995 року, рівень інфляції значно знизився, хоча все ще залишався достатньо високим, щоб приносити значні прибутки. Однак, проблеми в кредитній політиці банків зростали, а формування ресурсів за рахунок державних коштів значно ускладнилося. Це й зумовило низку банкрутств, зокрема у 1994 році було ліквідовано 11 банків.

Другий період розвитку банківської системи (1995-1999 рр.) характеризувався, з одного боку, кризовими проявами на фінансових ринках, з іншого – посиленням контролю за діяльністю комерційних банків з боку НБУ. Початок другого етапу можна віднести до 1995 року, коли відбулася відносна стабілізація загальної кількості зареєстрованих банків та поступово зменшується кількість реально діючих банківських установ. Почало даватися ознаки накопичення негативних проявів в кредитній політиці, які призвели до значного зростання обсягів безнадійних кредитів. Так, обсяг неповернених кредитів та процентів за ними по банківській системі наприкінці 1994 року становив 124 % від сукупного обсягу власного капіталу банків.

У цей період сталися якісні зміни основних умов та загального економічного середовища діяльності банків, зокрема у сфері грошово-кредитної політики було запроваджено жорсткі стандарти, засновані на засадах монетаризму, було введено низку обмежень на валютному ринку, розширився перелік централізовано контрольованих сфер банківської діяльності, посилювалися вимоги НБУ до виконання банками обов'язкових економічних нормативів. Активна побудова Національним банком України чіткої системи регулювання діяльності комерційних банків збіглася в часі із призупиненням інфляційних процесів, які були основним джерелом отримання прибутків окремих комерційних банків.

Важливим аспектом діяльності банківської системи на цьому етапі була зміна складу акціонерів, власників багатьох комерційних банків та окремих філій шляхом продажу та перепродажу. Таких змін зазнали близько 70 банків. Таким чином, цей період відзначався стабілізацією кількості банків, що було зумовлено необхідністю концентрації банківського капіталу. Все це привело до припинення активного розширення банківської системи. Джерела екстенсивного розвитку банківської системи були вичерпані, що і зумовило перехід до інтенсивних методів ведення банківської справи. Проте ті банки, які змогли адаптуватися до нових умов, в наступний період працювали досить ефективно.

Третій період ознаменувався оздоровленням та відносною стабілізацією банківської системи (2000 – 2005 рр.). Починаючи з 2000 року, розвиток банківської системи визначався низкою чинників. В цей період відбувалося загальне економічне зростання, курс гривні зафіксувався

Таблиця 2. Іноземний капітал в банківській системі України: динаміка 2001-08 років\*

Показник/року	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість діючих банків	152	157	158	160	165	170	175	184	182	176
Із них з іноземним капіталом	21	20	19	19	23	35	47	53	51	55
В т.ч. зі 100 % іноземним капіталом	6	7	7	7	9	13	17	17	18	20
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	12,5	13,7	11,3	9,6	19,5	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6

\*Складено за: [Вісник НБУ або офіційний сайт НБУ], станом на початок року

Високими темпами зростала кількість банків із 100 % іноземним капіталом, зокрема за період 2001-2008 р. Їх кількість зросла втричі. В статутному капіталі банків частка іноземного капіталу зросла на 120,8 %. Все це свідчить, що в Україні немає суттєвих законодавчих бар'єрів входження іноземного капіталу в національну банківську сферу. Напередодні фінансової кризи в Україні діяло 47 банків з іноземним капіталом із 198 зареєстрованих, у тому числі 17 – зі 100 % іноземним капіталом (станом на 1.01.2008 року) [www.bank.gov.ua].

Як зазначив академік В.М.Геєць у 2007 році, "присутність банків з іноземним капіталом у банківській системі України відвідає інтересам розвитку національної фінансової системи, сприяє залученню іноземних інвестицій та розширенню ресурсної бази соціально-економічного розвитку. Водночас слід зважити на низку фінансових ризиків, пов'язаних зі швидким зростанням частки іноземного банківського капіталу. Вони можуть призвести до втрати суверенітету у сфері грошово-кредитної політики, можливого посилення нестабільності, несподіваних коливань ліквідності

стабільним, процентні ставки постійно знижувалися. Розширився набір інструментів, за допомогою яких НБУ здійснював нагляд за банківською системою країни, однак порядок регулювання банківської діяльності, нормативи та вимоги до банків з боку НБУ майже не переглядалися.

Розвиток банківської системи в територіальному розрізі відбувався досить нерівномірно. Безперечним лідером, фактично за всіма параметрами, був Київ (62 % банківських установ), зі значним відривом на другому місці була Дніпропетровська область (7,5 %), далі йшли Донецька (5,9 %), Харківська (5,9 %), Одеська (5,4 %) області. В цілому можна стверджувати, що розвиток регіональної мережі банків значно відставав від столичної, і відбувався переважно не за рахунок розвитку місцевих банків, а за рахунок розвитку філійної мережі великих столичних банків.

Визначальною подією четвертого етапу розвитку банківської системи (2006 – перша половина 2008 року) стало стрімке входження іноземного капіталу на вітчизняний банківський ринок, що розпочалося в 2006 році. Експансія іноземних банків стала проявом загальних глобалізаційних процесів, які активізувалися в двадцять першому столітті. В попередніх періодах присутність іноземного капіталу в національному банківському секторі була помірною. До початку активного входження іноземних банків на вітчизняний ринок частка іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи становила 11,2 % (станом на 01.06.2005) [bank.gov.ua]. Станом на 01.01.2006 найбільші частки в загальній сумі інованого іноземного банківського капіталу належали банкам Австрії (21,2 %), Росії (18,4 %), Польщі (8,8 %) та Нідерландів (8,3 %). Після купівлі "Райффайзенбанком – Україна" одного з найбільших вітчизняних банків АППБ "Аваль" частка іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи зросла до 19,5 %.

Зауважимо, що у вітчизняній практиці до 2006 року існували обмеження видів комерційної присутності іноземних банків, зокрема було заборонено відкривати філії іноземних банків. За умов заборони на відкриття філій до основних способів входження іноземного банківського капіталу у національну банківську систему належать такі як створення дочірніх банків, придбання контрольних або міноритарних пакетів акцій. Відтак, основними методами входження іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор була купівля контрольного пакету акцій (як правило до 90 %) або портфельна купівля акцій (10-25 %). За першим варіантом були придбані банки "Ажіо", АППБ "Аваль", "НРБ-Україна", АКБ "Мрія", Укрсоцбанк, "Індексбанк", за другим відбулася купівля 10 % акцій банку "Форум", 20 % "Мегабанку". Але були й інші варіанти: 51 % капіталу "УкрСиббанку" було продано BNP Paribas та майже 27 % статутного капіталу ВАБанку – ФПГ Kardan ("Фінанси України", 7\*2006).

банків, імовірного впливу фінансових ресурсів" (Вісник НБУ, січень 2007). Згодом названі загрози реалізувалися під час світової фінансової кризи.

З початком глобальної фінансової кризи розпочинається новий (п'ятий) етап в діяльності вітчизняних банків (жовтень 2008 р. – 2010 р.), який характеризується як системна банківська криза. Проблеми українських банків почали набирати загрозливих масштабів з жовтня 2008 року. Поштовхом стала потужна рейдерська атака на один з найбільших українських банків – Промінвестбанк, реалізована через поширення серед клієнтів та вкладників банку неправдивої інформації стосовно ймовірного банкрутства банку, яка розпочалася 22 вересня 2008 року.

Це спровокувало масовий відтік коштів клієнтів, скорочення обсягів надходжень на рахунки клієнтів банку, в результаті чого банк зазнав значних втрат, не зміг підтримати ліквідність та капітал. За період з 22 вересня 2008 р. до введення у банк тимчасової адміністрації (07.10.2008 р.) кошти клієнтів скоротилися більше як на 4 млрд. грн. або на 19 %, що

спричинило істотну загрозу платоспроможності банку. Проблеми Промінвестбанку спричинили паніку серед вкладників інших банків, яка й призвела до стагнації на ринку банківських депозитів. Склалася ситуація, яка проявилась у вигляді "кризи довіри між банками". Довіра великих банків один до одного, а також населення до банків, була швидко підірвана, унаслідок чого операції на ринку міжбанківського кредитування були практично зупинені.

Криза ліквідності створила паніку серед вкладників і за короткий період зумовила відтік з банківських рахунків коштів клієнтів, насамперед фізичних осіб. Так, лише за один тиждень, з 6 до 12 жовтня 2008 року населення України вилучило з депозитних рахунків банків близько 6,2 млрд. грн. – це понад 2,5 % загального обсягу вкладів фізичних осіб. Такий обсяг вилучених коштів не міг не похитнути стабільність банківської системи. Упродовж останніх трьох місяців 2008 року (з 01.10.2008 до 01.01.2009) кошти населення на депозитах у національній валюті зменшилися на 19 млрд. грн. (на 15 %), в іноземній валюті (доларовий еквівалент) – на 2 млрд. дол. США (майже на 13 %). Збільшення обсягів депозитів населення наприкінці грудня 2008 року до 217,8 млрд. грн. пов'язане винятково зі стрімким падінням курсу гривні та перерахуванням усіх валютних депозитів у гривневий еквівалент.

Для дрібних і середніх банків, які раніше завжди могли отримати кредитні ресурси у більших банків, щоб розплатитися за поточними зобов'язаннями, ситуація набула загрозливого характеру. Ці події наочно показали, що банківська криза набуває системного характеру. Відтак, можна зробити висновок, що різке нарощування присутності іноземного капіталу стало однією з причин підвищення ризикованості вітчизняних банків і швидкого розповсюдження світової фінансової кризи на території України.

До наростання кризових явищ призвели не лише внутрішні, а й зовнішні чинники. Рецесія економік розвинутих держав, криза ліквідності у світовій фінансовій

системі та втрата довіри інвесторів до України потягли за собою відплив інвестицій з України. Інвестори обмежили операції з країнами, ринки яких формуються. Це негативно вплинуло на баланси вітчизняних банків.

У 2010 році ситуація поступово стабілізувалася і банківська система вступила у посткризовий період, який характеризує шостий етап її розвитку. На цьому етапі дії уряду та НБУ, спрямовані на подолання кризових явищ, збереження вітчизняних банків, посилення ролі банківського регулювання та нагляду, зміцнення фінансової стійкості банків у майбутньому, почали давати результати. Це проявилось, насамперед, у відновленні банківських депозитів фізичних осіб (рис. 2.1). У 2010 році населення починає віддавати перевагу заощадженням в національній валюті. Якщо на початку 2010 року обсяг депозитів населення в іноземній валюті перевищував обсяг вкладень в гривні (відповідно 113,02 млрд. грн. проти 101,08 млрд. грн.), то на початок 2011 року ситуація кардинально змінилася.

На 1 січня 2011 року заощадження населення в українських банках в іноземній валюті склалися 132,17 млрд. грн. (у еквіваленті), а вклади в гривні – 142,92 млрд. грн. Отже, вклади населення стабільно зростають як в національній, так і в іноземній валюті (рис. 1), однак переважали вклади в національній валюті. Такі тенденції є свідченням зростання довіри населення до банків, а отже відновлення депозитної бази банків дає підстави для висновку про покращення фінансового стану банків.

Періодизація процесу становлення та розвитку банківської системи України показує, що ознаки нестабільності були характерні як для кризових періодів розвитку банківської системи, так і для періодів відносної стабілізації. Про це свідчить й той факт, що незалежно від етапів розвитку банківської системи України, на кожному з них завжди існували проблемні банки, хоча їх частка в окремі періоди суттєво коливалася (табл. 3).

Таблиця 3. Проблемні банки в банківській системі України

Період/назва	2006	2007	2008	2009	2010
Загальна кількість банків	170	175	184	182	176
Банки, в яких введено тимчасову адміністрацію	2	1	2	22	4
Відсоток від загальної кількості банків, %	1,18	0,57	1,09	12,09	2,27
Банки в стадії ліквідації	19	19	13	14	18
Відсоток від загальної кількості банків, %	11,18	10,86	7,07	7,69	10,23
Виключено з Державного реєстру банків	6	1	7	6	6
Відсоток від загальної кількості банків, %	3,53	0,57	3,81	3,30	3,41

Аналізуючи наведені дані, слід визнати, що нестабільність (дисбаланси, дезінтеграційні процеси) була властива українській банківській системі протягом всього періоду її розвитку, а в окремі періоди змінюється власне лише гострота ситуації та ступінь загрози банкрутства банків (кількість збанкрутілих банків).

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що банківський сектор має певну тенденцію до переродження у відособлену фінансову спільноту, яка може з'явитися в будь-якій економічній системі. Специфічною рисою такої трансформації є орієнтація не на потреби економіки в цілому, а на свої власні інтереси, що в кінцевому результаті, може призвести до істотного порушення всіх взаємозв'язків в економіці. Слід констатувати, що у 1990-і роки вітчизняні банки практично відірвалися від потреб реального сектора економіки. В результаті банківський сектор, метою функціонування якого стала виключно максимізація прибутку без врахування рівня ризикованості, по суті відокремився і розвивався шляхом формування анклавів, що і стало, на наш погляд, однією з причин криз 1998 та 2008 років. Проведений автором аналіз причин виникнення негативних явищ дозволяє стверджувати, що основною з них слід вважати недостатній рівень розвитку кредитних взаємовідносин банків з реальним сектором економіки. Саме це знижує можливості банків мати стабільне джерело доходів від вкладень в економіку, тим більше з огляду на той факт, що кредитування на міжнародному рівні для українських банків по суті неможливе.

Наслідком такого відокремленого функціонування банківської системи стала втрата довіри до неї з боку суспільства. Важливо підкреслити, що принцип довіри є основоположним в банківській діяльності і саме на ньому ґрунтується взаємовідносини банку та клієнта. Однак, на сьогодні він реалізується недостатньо. Цілком очевидно, що негативні тенденції формують серйозну загрозу стабільності банківської діяльності та можуть спричинити переростання нестабільності в чергову кризу банківської системи.

#### Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок про те, що в українській економіці до теперішнього часу об'єктивно склалися банківська система, що не повною мірою виконує свої системні функції, однак їй необхідно регулювати з урахуванням закладеного в ній системного характеру. Вважаємо, що точкові управлінські дії, спрямовані на фінансове оздоровлення окремих банків, не можуть нормалізувати функціонування всієї системи. У зв'язку з цим виникає необхідність запровадження комплексу взаємопов'язаних заходів, спрямованих на забезпечення її стабільної роботи і подолання кризових тенденцій.

#### Список використаної літератури:

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III (зі змінами та доповненнями).
2. Закон України "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" від 31.10.2008 № 639-VI (зі змінами та доповненнями).
3. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків" від 24.07.2009 № 1617-VI.
4. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року N 369 (зі змінами та доповненнями).
5. www.bank.gov.ua.
6. www.aub.com.ua.
7. www.pib.com.ua.
8. www.ukrstat.gov.ua.

БОЛДИРЄВ Олександр Олександрович – здобувач кафедри менеджменту банківської діяльності Державного вищого навчального закладу "Київського національного економічного університету імені В.Гетьмана", службовець, Національного банку України.

Стаття надійшла до редакції 08.10.11 р.